

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/ Issue 8 (Ağustos/ August 2022), s. 245-261.

Geliş Tarihi-Received: 26.07.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 22.08.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1149226

Şereflikoçhisar/Ankara ve Kulu/Konya Nogay Ağzında Kullanılan -Awıy- Tasvir Fiili Üzerine

On the Structure of Descriptive Verb -Awıy- Used in Şereflikoçhisar/Ankara and Kulu/Konya Nogay Dialect

Süleyman Hilmi KIZILDAĞ*

Öz

Dil bilgisi çalışmalarında ağız araştırmalarının önemi büyüktür. Ölçünlü bir dilde bulunmayan bazı fonetik, morfolojik ve sentaktik özellikler ağız araştırmalarında bulunup tespit edilebilir. Bu çalışmada; Nogay Türkçesi üzerine yazılmış genel gramer çalışmalarında ve Nogay Türkçesi özelinde tasvir fiilleri konulu çalışmalarda tanıklanmayan ancak Şereflikoçhisar/Ankara ve Kulu/Konya Nogay ağzında kullanılan -Awıy- tasvir fiili ele alınmıştır. Çalışmada, bu tasvir fiili yapısının incelenmesi ve hakkında bilgiler verilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle tasvir fiilleri üzerine görüşlere yer verilmiş ve edebî Nogay Türkçesinde kullanıldığı tespit edilen tasvir fiilleri belirtilmiştir. Daha sonra, Şereflikoçhisar ve Kulu Nogay ağzında kullanılan -Awıy- tasvir fiilinin birleşik yapı içerisindeki çeşitli kullanımları gösterilmiştir. Araştırmada, -Awıy- tasvir fiili yapısı çözümlenmeye çalışılmış ve bu noktada iki farklı düşünce öne sürülmüştür. Buna göre: Birinci çözümlemede, asıl fiile eklenen /A/ sesinin zarf-fiil eki olabileceği; zarf-fiil ile *ıy*- yardımcı fiilinin arasındaki /w/ sesinin ise bağlayıcı, uyum sesi olabileceği değerlendirilmiştir. İkinci çözümlemede, yapıdaki /w/ sesinin -p zarf-fiilinden tonlularak önce /b/ sesine ve sonra sızılılaşarak /w/ sesine dönüşmesiyle oluşan bir zarf-fiil eki olabileceği; asıl fiil ile zarf-fiil eki arasındaki /A/ sesinin, Eski Uygur Türkçesi Mani sahası metinlerinde de görülen, bağlayıcı geniş bir ünlü olabileceği değerlendirilmiştir. Son olarak bu tasvir fiilinin cümle bağlamındaki işlevleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bütün bu bilgiler yapılan derlemelerden alınan örneklerle pekiştirilmiştir. Ayrıca söz konusu tasvir fiilinin tarihî dayanağı, gelişimi ve diğer çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı hakkında bilgiler aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nogay Türkçesi, Nogay ağızı, tasvir fiilleri, *ıy*- yardımcı fiili.

Abstract

Dialect research is significant in grammar studies. Some phonetic, morphological and syntactic features that are not included in a standard language can be found and determined in dialect research. In this study; The descriptive verb -Awıy-, which is not witnessed in general grammar studies on Nogai Turkish and in studies on descriptive verbs in Nogai Turkish, but used in the Nogai dialect of Şereflikoçhisar/Ankara and Kulu/Konya has been discussed. In this study, it is aimed to examine the structure of this descriptive verb and to provide information about it. In this regard, primarily, the opinions on descriptive verbs are included in the study and

* Öğr. Gör. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara/Türkiye, e-posta:shkizildag@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4107-923X.

descriptive verbs that are determined to be used in literary Noghay Turkish were specified. Then, the various uses of the verb -Awıy- used in the dialect of Şereflikoçhisar and Kulu Nogay in the compound structure are shown. In the study, the actual structure of the description -Awıy- has been tried to be analyzed and two different ideas have been put forward at this point. Accordingly: In the first analysis, the sound /A/ added to the main verb may be a gerundium suffix; It has been evaluated that the /w/ sound between the gerundium and the auxiliary verb *ıy-* can be a binding and harmony sound. In the second analysis, it can be concluded that the /w/ sound in the structure may be an adverb suffix formed by transforming from the -p gerundium to intonated first to /b/ and then to /w/ by spirantisation; It has been evaluated that the sound /A/ between the main verb and the gerundium suffix may be a binding wide vowel, which is also seen in the Old Uyghur Turkish Mani field texts. Finally, information is given about the functions of this descriptive verb in the context of the sentence. All this information is reinforced with examples from the compilations. In addition, information was provided on the historical basis, development and use of other contemporary Turkish dialects of the descriptive verb in question.

Keywords: Noghay Turkish, Noghay dialect, descriptive verbs, *ıy-* auxiliary verb.

Giriş

Araştırmamıza konu olan Nogay Türkleri Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesine bağlı Akin, Doğankaya, Şeker ile Konya'nın Kulu ilçesine bağlı Kırkkuyu, Köstengil, Seyitahmetli ve Ağılbaşı köylerinde (mahallelerinde) yaşamaktadırlar. Bu Nogay Türkleri, Rusların çeşitli baskıları sonucunda ata yurtları Kafkasya'dan 1860'lı yıllarda Türkiye'ye göç etmişlerdir.

Bölgede yapılan derleme çalışmalarında genel olarak Nogayların dil özelliklerini korumaya çalıştıkları ancak gençlerin Nogay Türkçesini fazla konuşmamasından kaynaklı dil özelliklerinin yavaş yavaş kaybolmaya başladığı tespit edilmiştir. Ayrıca yaşlı kişilerin konuştuğu Nogay ağzında daha duru bir Nogay Türkçesi özellikleri görülürken orta yaşlı kişilerin ve gençlerin konuştuğu Nogay ağzında Türkiye Türkçesinin etkisi görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, yaşanan köyden çıkılarak farklı çevrelerde yaşamının ve Nogay Türkçesiyle konuşmanın bazı kişilerde çekinme duygusu oluşturmasının etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Son yıllarda Türkiye'nin farklı yerlerinde kurulan derneklerin çalışmaları ve yapılan kültürel etkinliklerin etkisiyle Nogaylar bir araya gelmektedir. Bu sayede millî kimliklerini hatırlamakta ve bunun bir zenginlik olduğunun farkına varmaktadırlar.

Günümüzde büyük çoğunluğu Kuzey Kafkasya'da yaşayan Nogay Türklerinin ağzı ile Türkiye'ye göç etmiş olan Nogay Türklerinin ağzı arasında doğal olarak zamanla farklılıklar oluşmuştur. Ekler hususunda bazı farklılıkları D. Ergönerç Akbaba "Edebi Nogay Türkçesi ile Türkiye'de Kullanılan Nogay Türkçesinin Müşterek ve Farklı Ekleri Üzerine" adlı makalesinde belirtmiştir (2018, s. 283-291).

Ağız araştırmalarının dil bilimine çeşitli katkıları vardır. Bu katkılardan biri de, ölçünlü dilde bulunmayan bazı fonetik, morfolojik, sentaktik ve semantik dil özelliklerinin ağız araştırmalarında bulunabilmesidir. İşte bu durumun bir örneği de Şereflikoçhisar ve Kulu Nogay ağzında kullanılmaya devam eden -Awıy- tasvir fiilidir¹. Bu tasvir fiili, incelediğimiz Nogay Türkçesi üzerine yazılmış olan genel gramer çalışmalarında ve Nogay Türkçesi özelinde tasvir fiilleri konulu çalışmalarda tanıklanmamıştır.

Tasvir fiilleri iki ayrı fiilin birleşmesiyle oluşmuş bir yapıdır. Bu yapıda, birinci fiile -A, -I veya (ı)-Ip zarf-fiil eklerinden biri eklenir ve asıl anlamı bu birinci fiil taşır. İkinci fiil

¹ Araştırmamız, bölgede kaynak kişilerden yaptığımız derleme çalışmalarına ve bölgenin Nogay ağzını konuşur olarak bilgimize dayanmaktadır.

ise anlam kayması yoluyla kendi asıl anlamından uzaklaşır ve daha farklı bir anlamla birinci fiile anlam zenginlikleri katan bir yardımcı fiildir (Korkmaz, 2014, s. 708).

1. Nogay Türkçesi Çalışmalarında Tasvir Fiilleri

Tasvir fiillerini N. A. Baskakov, *Grammatika Nogayskogo Yazıka (Nogay Dili Grameri)* adlı çalışmasında fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil biçiminde oluşan fiiller olarak ele alır. Eserde yapıdaki zarf-fiil eklerinin *-A/-y ve -(I)p* olduğu belirtilir. Kullanılan yardımcı fiillere ise *yat-, tur-, bar-, oltır-, yaz-, ber-, al-, kel-, ket-, kal-, koy-, yiber-, şık-* fiilleri örnek verilir (Baskakov, 1973, s. 218-221). Nogay Türkçesinde tasvir fiilleri konusu üzerine en kapsamlı çalışmayı D. Ergöneç Akbaba, *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri* adlı eseriyle yapmıştır. Yazar çalışmasında, tasvir fiillerinin birleşik fiillerin bir çeşidi olduğunu ve asıl fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil biçiminde oluştuğunu belirtir. Çalışmada, Nogay Türkçesinde *-A / -y* zarf-fiil ekleriyle kullanılan yardımcı fiillerin *al-, bar-, ber-, bil-, bol-, kel-, ket-, qoy-, tur-, yat-, yaz-, yür-* fiilleri olduğu; *-(I)p* zarf-fiil ekiyle kullanılan yardımcı fiillerin ise *al-, bar-, basla-, bil-, bol-, kel-, ket-, kör-, oltır-, qara-, qoy-, sal-, şalis-, sıq-, tasla-, tur-, yat-, yiber-, yöne-, yür-* fiilleri olduğu belirtilir. Ayrıca *-KANl* zarf-fiil ekiyle *bol-* yardımcı fiili kullanılarak ve *"-DI da"* yapısıyla *ket-* yardımcı fiili kullanılarak da Nogay Türkçesinde tasvir fiillerinin bulunduğu belirtilir. Çalışmada bu yardımcı fiillerin anlamları, tarihi gelişimleri, kullanılışları ve işlevleri ayrıntılı olarak incelenir (Ergöneç Akbaba, 2011). Nogay Türkçesinde tasvir fiillerinin ele alındığı diğer bir önemli çalışma ise B. Karakoç'un "Nogayca Çokfiilli Yüklem: Fiillerden Gelişmiş Dilbilgisel Biçimlere Bütüncül Bir Bakış" adlı makalesidir. Çalışmada, Nogaycada çok fiilli yapılar biçimsel olarak üç grupta incelenir ve birinci gruptakileri "zarf-fiil içeren yapılar" olarak ele alınır. Bu yapının, fiil-1+zf (-I)p ya da -A)+fiil-2+yüklemleştirici biçiminde oluştuğu belirtilir ve yapı art-fiilli yapılar olarak adlandırılır. Nogaycada art-fiilli yapıların şu ana işlevlerde bulunduğu belirtilir: 1. asıl fiilin sözlük anlamını farklı açılardan betimleyen kılınış işaretleyicisi olarak, 2. yeterlik, olasılık ifade eden kiplik işaretleyicisi olarak, 3. görünüş işaretleyicisi olarak. Yazar bu işlevlere göre yaptığı sınıflandırmada, Nogayca art-fiil yapılarından *-(I)p* zarf-fiiliyle kullanılanlara *al-, yiber-, kal-, basla-2, bol-, şık-, koy-, tur-, oltır-, yat-, yür-, kel-, bar-, bil-* fiillerini; *-A* zarf-fiiliyle kullanılanlara ise *tur-, kal-, koy-, ber-, yaz-, alma-* fiillerini örnek olarak gösterir ve bunlar üzerine değerlendirmelerde bulunur (Karakoç, 2017, s. 189-216). Nogay Türkçesinde tasvir fiilleri üzerine bilgiler veren diğer genel gramer çalışmalarında ise tasvir fiillerinin yapısı üzerine kısa bilgiler bulunur ve yukarıdaki çalışmalarda bulunan fiillere benzer örnekler verilir.

2. Şereflikoçhisar/Ankara ve Kulu/Konya Nogay Ağzında *-Awıy-* Tasvir Fiilinin Kullanılışı ve Çözümlemesi

İncelenen Nogay ağzında *-Awıy-* tasvir fiili temelde, asıl fiil + A + w + ıy- yardımcı fiili biçiminde bir birleşik fiil oluşturur. Bu birleşik yapıda birinci fiil, asıl anlamı taşıyan fiildir. Bu asıl fiilin son ünlüsü; kalın ünlü ise ardından gelen ses *-a*, ince ünlü ise ardından gelen ses *-e* veya *-ä*³ sesidir (ör: *alawıy-* "aliver-", *ayırawıy-* "ayırırver-"; *ketewıy-* "gidiver-", *pisiräwıy-* "pişiriver-"). Bazen konuşan kişiye bağlı olarak hem kalın hem de ince ünlüden sonra *-a* sesinin kullanıldığı tespit edilmiştir (ör: *köterawıy-* "kaldırırver-", *örawıy-* "örürver-").

Kolum yoruldu naw sisedi aşawıy. "Elim yoruldu şu şişeyi açiver." (Gülsüm Demir 24.05.2020, Akin).

² Karakoç, birleşik yapı içinde bu eylemin leksikal anlamını koruduğu için bir art-fiil yapısı olarak değerlendirmenin zor olduğunu belirtir ancak yine de örnek olarak gösterir.

³ *a* sesi ile *e* sesi arasında telaffuz edilen bir sestir.

Üyge keliyatırganda azzanakay et **alawıy**. "Eve gelirken azıcık et alıver." (Melek Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Terezeden bakırırđı: Balaam balaam kel kel bu yerge kel bñ **keläwıy**, dep. "Pencereden bağırrıdı: Çocuğum çocuğum gel gel buraya gel bir geliver, diye." (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Balam hadı üstümge şık ta bñ **şiyınyäwıy**, derdı. "Çocuğum hadi üzerime çık da bir çiğneyiver, derdı." (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Karangu kurangu cerlerde, cartu curtu pışakban, **soyawıydu** eşkimdı. "Karanlık yerlerde, keskin olmayan bıçakla, kesiverdi keçimi." (Şevki Kutlu 28.05.2010, Doğankaya).

Keşe catbay üydün kapısını cabawıyñız. "Gece yatmadan evin kapısını kapatın." (Hasan Benli 26.08.2021, Seyitahmetli).

Äwelden işsi boldu kapıdı tirewıy, der edik. "Eskiden sıcak oldu kapıyı açiver, derdik." (Hasan Benli 26.08.2021, Seyitahmetli).

Yapıdaki -A sesi ile *ıy-* yardımcı fiilinin arasına boğumlanma noktası zayıf olan bir çift dudak /w/ sesi getirilir. Bu dudak ünsüzünün etkisiyle *ıy-* yardımcı fiilinin düz ünlüsü bazen yuvarlaklaşarak *u* sesine dönüşebilir (ör: *barawıy-* "varıver-/gidiver-", *kuyawıy-* "koyuver-", *üzawıy-* "koparıver-"). Ağızda bu yuvarlaklaşmanın konuşan kişiye göre gerçekleştiği veya gerçekleşmediği tespit edilmiştir.

Maga bittinikiy taa ayak şay **kuyawıy**. "Bana birazcık daha "ayak çay"(Nogay Çayı) koyuver." (Mübarek Polat 24.05.2020, Akin).

Aksamga tavukban pilav **pisiräwıy**. "Akşama tavukla pilav pişiriver." (Hasan Benli 26.08.2021, Seyitahmetli).

Karadım onnar awur awur katiyatırlar men de onlardı **keşawıydu**. "Baktım onlar yavaş yavaş gidiyorlar ben de onları geçiverdim." (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Bizim arkadaşın bñröwü de, havada cawun bardı, şamırlı colga kñrgen o yerge şögüp **kalawıygan**. "Bizim arkadaşın biri de, havada yağmurluydu, çamurlu yola girmiş oraya çöküvermiş, batmış." (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Kolundan tartganda anaw gız **cıgılawıygan**. "Kolundan çekince diğerkız yıkılıvermiş." (Gülbahar Esken, Seyitahmetli).

Bu tasvir fiilinin sonuna, ünlü fonem ile başlayan bir çekim eki eklendiğinde veya eklenen çekim eki ile *ıy-* yardımcı fiilinin arasına bağlayıcı bir ünlü fonem geldiğinde *ıy-* yardımcı fiilinin ünlüsü bazen düşebilir (ör: *ciberäwıyar* "gönderiverir", *barawıyuk* "varıverelim/gidiverelim").

Nawdı isla da **köteräwıyuk**, cerine **salawıyuk**. "Şunu tut da kaldırıverelim, yerine koyuverelim." (Gülsüm Demir 24.05.2020, Akin).

Balamızdı artık **iüylendiräwıyuk**, dep oylandık. "Çocuğumuzu artık evlendirelim, diye düşündük." (Mübarek Polat 24.05.2020, Akin).

Raametlilerdñ balları cok edı, torunları cok edı, bñz onnardın evlatlarında edik, ne yumuş buyursalar hemen **ketäwıyärđik**. "Rahmetlilerin çocukları yoktu, torunları yoktu, biz onların evlatları gibiydik, ne yumuş buyursalar hemen gidiverirdik, yapıverirdik". (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

-Awıy- tasvir fiili, üç fiilden oluşan birleşik fiil yapısı içerisinde de 1. fiil + (I)p zarf-fiil eki + 2. Fiil + -Awıy- biçiminde kullanılır. Bu yapıda, birinci fiilin anlamı ile ikinci fiilin

anlamı esas anlamlarını sürdürerek birbirine bir bağlaçla bağlanmış gibi anlamca kaynaşır. Yapıdaki tasvir fiili ise her iki fiili de tasvir eder.

Erten cenakam alardın toyuna barıp keläwiyuk. “Yarın büyük yeğenimgilin düğününe gidip geliverelim.” (Necmettin Özde 01.06.2010, Kırkkuyu).

Şokasının azarlap aytkanlarından soñ aylanıp üyden çıkıp ketüwiydu. “Babasının kızarak söylediklerinden sonra küsüp evden çıkıp gidiverdi.” (Mübarek Polat 24.05.2020, Akin).

Taktalardı odunlardı kesip sındırawıyñız. “Tahtaları odunları kesip kırıverin”. (Hasan Benli 26.08.2021, Seyitahmetli).

-Awıy- tasvir fiilinin yapısının açıklanmasında -konuya ihtiyatlı yaklaşarak- iki farklı çözümlenmeden söz edilebilir:

Birinci çözümlenmede, asıl fiile eklenen /A/ sesi zarf-fiil eki olarak değerlendirilebilir. Bu -A zarf-fiil eki ile *ıy-* yardımcı fiilinin birleşmesi söz konusu olduğunda iki ünlü ses yan yana gelecek ve dolayısıyla aralarında bir bağlayıcı geçiş sesine ihtiyaç duyulacaktır. Yapıdaki bu ihtiyacın boğumlanma noktası zayıf olan, sızıcı, yarı ünlü değerinde bir çift dudak /w/ sesiyle giderildiği düşünülebilir. Böylece iki ünlünün birleşmesinden kaynaklı sesletim zorluğu giderilmiş olur. Çift dudak /w/ sesinin bağlayıcı ses olarak kullanılması evrensel dil bilim yasalarına da uygundur. Ancak genel Türk dilinde bağlayıcı ses olarak çift dudak /w/ sesinin kullanılmaması bu çözümlenmede düşündürülen bir husustur.

İkinci çözümlenmede, asıl fiile -p zarf-fiil ekinin eklendiği ve *ıy-* yardımcı fiili ile birlikte kullanılarak bu tasvir fiili yapısının oluşturulduğu değerlendirilebilir. Buradaki -p zarf-fiil ekinin önce tonlularak /b/ sesine, ardından sızıcılaşarak /w/ sesine dönüştüğü düşünülebilir. Ancak bu çözümlenmede düşündürülen husus, asıl fiil ile -p (-w) zarf-fiil eki arasında kullanılan /A/ sesinin varlığıdır. Çağdaş Kırgız, Karaçay-Malkar, Yeni Uygur, Altay, Tuva, Hakas Türkçelerinde asıl fiil + -p/-b/-v zarf-fiil eki + -ıd/-ıy/-ıs yardımcı fiili biçiminde oluşturulan tasvir fiili yapısında asıl fiil ile -p/-b/-v zarf-fiil eki arasında ihtiyaç halinde bağlayıcı ünlü olarak dar bir ünlü gelmektedir. Söz konusu Nogay ağzında -derlemeler esnasında özellikle dikkat etmemize rağmen- asıl fiilden sonra /A/ sesinin kullanıldığı görülmüştür. Türk dilinde geniş ünlülerin (ı > a değişmesiyle) bağlayıcı ünlü olarak kullanıldığı Eski Uygur Türkçesi Mani sahası metinlerinde mevcuttur (Eraslan, 2012, s. 81). İkinci çözümlenmeye göre asıl fiil ile zarf-fiil eki arasında bulunan /A/ sesinin varlığı bu durumun bir örneği olarak açıklanabilir.

3. Zarf-fiil + *ıy-* Tasvir Fiilinin Tarihi Gelişimi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Kullanımı

Birleşik yapıda yardımcı fiil olan *ıy-* fiili, Eski Türkçede “göndermek, gitmesine izin vermek, serbest bırakmak” anlamını karşılayan *ıd-* fiilinden gelişmiştir (Tekin, 2003, s. 99). Eski Türkçede sözcüğün ortasında ve sonunda bulunan /d/ ünsüzleri Nogay Türkçesinde /y/ ünsüzüne dönüşmüştür (ör: *adak>ayak, tod->toy-*). Eski Türkçede *ıd-* fiili, asıl fiil olarak kullanılabilirdiği gibi tasvirî fiil yapısı içerisinde yardımcı fiil olarak da kullanılmıştır. Gabain, tasvir fiili olarak kullanıldığında sözcüğün kendi anlamını yitirdiğini ve asıl fiili tasvir ettiğini belirtir (1998, s. 90). Tekin, *ıd-* fiilinin ünlülü eylem zarfı ile birlikte tasvir fiili olarak kullanıldığında eylemi pekiştirdiğini belirtir ve Orhon Yazıtlarından şu örnekleri verir: *ıçgın-u ıd-* “elden çıkarıvermek” (KT D 6), *yitür-ü ıd-* “kaybedivermek, yitirivermek” (KT D 7), *irtür-ü ıd-* “ulaştırıvermek, eriştirivermek” (KT D 40), *sanç-a ıd-* “mızraklayıvermek” (KÇ D 7) (2003, s. 99). Erdal, Eski Türkçede *ıd-* eyleminin tasvir fiili olarak “bir şeyi tamamen yapmak” anlamında kullanıldığını belirtir (2004, s. 247-248).

...Türük bodun illedük ilin **ıçgınu ıdmış** (KT D 6) kaganladuk kağanın **yitürü ıdmış**... (KT D 7) "Türk halkı, kurduğu devletini elden çıkarıvermiş (KT D 6), tahta oturttuğu hakanını kaybedivermiş (KT D 7)" (Tekin, 1998, s. 40-41).

...antag ödke ükünüp Kül Tiginig az erin **irtürü ı<t>tımız**... (KT D 40) "böyle bir zamana hayıflanıp Kül Tigin'i az er ile ulaştırıp gönderdik." (Tekin, 1998, s. 48-49).

...idil akın binip oplayu tegip **sança ıdıp** topulu ünti... (KÇ D 7) "İdil (adlı) ak atına binip ileri atılarak saldırıp, mızraklayıp (düşman saflarını) delip çıktı." (Aydın, 2017, s. 137).

Eski Uygur Türkçesinde yardımcı fiil olarak kullanılan *ıd-* "göndermek" fiili, asıl fiilde belirtilen eylemin tamamıyla gerçekleşmiş olduğunu ifade eder (Eraslan, 2012, s. 445).
Örneğin:

k(e)ntü toğmış kılınmış menigüü t(e)ñri yirin umtu'ıtdı. (Hu. 168, 14-15) "kendi doğduğu, yaratıldığı ebedi tanrı yerini tamamıyla unuttu." (Eraslan, 2012, s. 445).

ağır ayamakın esengüleyü üküş köñül ayıtu ıdur biz (Briefe, Hts. 1824-1826) "derin saygıyla esenlik dileyerek bütün kalbimizle söylüyoruz." (Eraslan, 2012, s. 445).

Çetin, Altun Yaruk'ta geçen tasvir fiillerini tespit ettiği makalesinde, *edgü kılınçlıg kimi köprüg etgil yaratgil tıp munçulayu tutuzup ötrü mini boşuyu ıdtı* (AYZieme, S332). "İyi ameller yap, gemi ve köprü inşa et', diye emredip beni azat ederek gönderdi (veya azat etti)" ibaresindeki *ıd-* fiilinin zarf-fiil eki almış fiilden sonra tespit edilen tek örnek olduğunu ve burada esas fiil görevinde kullanıldığını belirtir (2018, s. 221).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde tasvirî fiil içerisinde *ıd-* yardımcı fiilinin kullanıldığı tanıklanmıştır. Asıl fiile "tamamıyla, tamamen, bütün olarak" anlamı katar ve eylemin sona erdiğini bildirir. Örneğin: *kıldru ıdma-* "yapılmasına meydan vermemek" (KB: 6153), *körü ıd-* "göz önünde bulundurmak, gözlemek, görmek" (KB: 1489, 2549, 3329, 5198, 5849, 6189), *süre ıd-* "uzaklaştırmak, kovmak, bırakmak" (KB: 1484, 4509, 6367, 6563), *töküp ıd-* "tamamen dökmek" (KB: 4277) (Merhan, 2012, s. 201-202).

liv aş tirki kirse körü ıdsa köz / yarasıznu körse anı tıdsa öz (KB: 2549) "Yemek tepsisi girdiği vakit, onu göz altında bulundurmalı ve münâsip olmayan şeyleri görürse buna mâni olmalıdır." (Arat, 1959, s. 189).

Harezmi Türkçesi üzerine yazılmış genel gramer çalışmalarında ve birleşik fiil konusu özelinde yazılmış olan çalışmalarda *ıd-* fiilinin tasvir fiili olarak kullanıldığı tanıklanmamıştır. Demiral, Harezmi Türkçesinde sözcüğün hem *ıd-* hem de *ıy-* biçiminde *isim + yardımcı fiil* biçiminde oluşan birleşik fiil yapısı içerisinde yardımcı fiil olarak kullanıldığını belirtir [ör: *habar ıd-* "haber göndermek" (NF 325.11), *ögdü ıy-* "salavat getirmek" (ME 106.5)] (2012, s. 368-369).

Argunşah ve Sağol Yüksekaya, söz konusu fiilin tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerinde tasvir fiili olarak kullanımının tanıklanmadığını ancak tasvirî fiil içerisinde *ıy-* biçiminde asıl fiil olarak tanıklanıldığını belirtir (ör: *ıya bér-* "gönderivermek") (2013, s. 348).

Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde *ıd-/ıy-* fiilinin tasvir fiili olarak kullanımı tanıklanmamıştır (Gökçe, 2013, s. 73-240; Ağca, 2021, s. 32). Ancak Ağca, Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde görülen *veribi-* "göndermek, irsal etmek" birleşik fiilinin *ver-* fiiline - (X)p zarf-fiil ekinin eklenmesi ve ardından *i-* (< *ıd-*) fiiliyle birleşmesinden oluştuğunu belirtir (2021, s. 27-33).

Clauson, Eski Türkçedeki *ıd-* sözcüğünün -u/-ü ulacı ile birlikte birleşik eylem olarak kullanıldığını ve daha sonraki dönemlerde birleşik eylem olan *ıd-u ber-* biçiminin kalıplaşarak *iber-, eber-, yiber-, yeber-* gibi biçimlerde geliştiğini belirtir (ED, s. 37). Bu

kalıplaşmış biçimin Çağatay Türkçesi metinlerinde *yiber-* “göndermek” biçiminde tasvir fiili olarak kullanıldığı tanıklanmıştır (Erdem Uçar, 2016, s. 45). Bu fiil, birleşik yapıda bağlayıcı gerundium ile birlikte hareketin sonunu belirtir (Eckmann, 2005, s. 111).

Hak subhānehu ayta yiberdi “Hak subhānehu vahiy gönderdi.” [TŞ I 296b: 12 (Eckmann, 2005, s. 107)].

Halkğa hükm kıldı: Kara Alp Arslannıñ ilindin olca kılıp keltürgen kişileriñ kaytara yibersün tép. “Halka, Kara Alp Arslan’ın memleketinden tutsak olarak getirilen kişileri geri göndersinler, diye emir verdi.” [ŞT 90a/5 (Erdem Uçar, 2016, s. 45)].

Clauson, Eski Türkçedeki *ıd-* “göndermek” sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerinden Kuzey Doğu grubunda *ıs-/t-*; Hakasçada *ıs-/ız-*, Tuvacada *ıd-*; Kuzey Merkez Kazakçada *ıs-*; Kuzey Batı grubundan Karaimcenin Lutsk Diyalektinde *i-/iy-* biçiminde varlığını sürdürdüğünü belirtir (ED, s. 37). Söz konusu sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinde tasvir fiili olarak kullanımı şu şekildedir:

Kırgız Türkçesinde tasvir fiili olarak *iy-* biçiminde kullanılır ve *ciber-*, *ir-* tasvir fiilleriyle aynı anlamdadır. Sadece *-p* zarf-fiil ekiyle kullanılır ve eyleme “kararlılık, tezlik, kesinlik” anlamı katar (Tan, 2005, s. 134). ör: *muştap iydi* “yumruklayıverdi”, *şiltep iydi* “salladı”, *atkarıp iydi* “ata bindiriverdi.” (Yudahin, 2011, s. 374).

Tavkul, Karaçay-Malkar Türkçesinde *-b* zarf-fiil ekinde sonra getirilen *iy-* yardımcı fiilinin tasvir fiili görevinde kullanıldığını ve eyleme tezlik anlamı kattığını belirtir. ör: *aytıp iygense* “söyleyivermişsin”, *tögüb iydim* “döküverdim”, *tüşürüp iygendi* “düşürüvermiş” (2007, s. 916). Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk lehçelerinde, Eski Türkçedeki *ıd-* fiilinin *bér-* yardımcı fiiliyle birleşmesinden ortaya çıkan ve *ıd-u bér->ıy-u bér->éber->yiber-* biçiminde gelişen *yiber-/ciber-/yibir-* fiili de tasvir fiili olarak kullanılmaktadır.

Yıldız, Yeni Uygur Türkçesinde tasvir fiili görevinde kullanılan *ävät-* fiilinin, Eski Türkçede muadili olarak gördüğü, *-U* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılan *ıd-* tasvir fiilinden geliştiğini belirtir. *ävät-* tasvir fiili, asıl fiilin aldığı zarf-fiille birleşmesiyle ortaya çıkan ses olayları sonucunda *ät-* biçiminde ekleşebilir. Fiil *-p* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılır. Birleşme esnasında asıl fiille *ät-* tasvir fiili arasındaki *-p* zarf-fiil eki sızılılaşarak önce */b/* sonra */v/* sesine dönüşür. Bunun sonucunda *ät-/ävät-* tasvir fiili ile zarf-fiil eki birleşir ve *-vät-* biçimini alır. Bu yüzden birleşik fiili oluşturan zarf-fiil unsuru ile yardımcı fiil unsuru açıkça ayırt edilemez. Birleşik yapıdaki *ät-/ävät-* tasvir fiili, asıl fiildeki iş, oluş ve hareketin ansızın ortaya çıkıp kısa bir sürede tamamlandığını ifade eder. ör: *vakirivätti* “bağrıverdi”, *bölüvätti* “bölüverdi”, *öltürüvetip* “öldürüverip”, *elivät* “aliver” (2004, s. 81-86).

Güner Dilek, Altay Türkçesinde birleşik fiil yapısı içinde *-p* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılan *iy-* fiilinin tasvir fiili görevinde olduğunu belirtir. Bu tasvir fiili anlam olarak, asıl fiildeki hareketin hızlı bir şekilde yapıldığını, aniden gerçekleştiğini ifade eder (2007, s. 1062).

Tuva Türkçesinde *ıd-* fiili *-p* zarf-fiil eki ile birlikte tasvir fiili olarak kullanılır. Bu yapının Tuva Türkçesinde özel bir durumu vardır. Burada *ıd-* fiili kendinden önceki asıl fiille kaynaşır ve *-p* zarf-fiil ekini tonlulaştırır. Böylece *-ıvıt-* eki ortaya çıkar. ör: *kirip ıd->kirivıt-* “giriver-”, *bijip ıd->bijivıt-* “yazıver-”, *tudup ıd->tuduvıt-* “tutuver-”. Bu yapının üzerine bir ek eklendiğinde *ıd-* fiilinin ünlüsü düşer ve ünsüz benzeşmesi görülür. ör: *salıp ıd->salıvıt->salıvıt-ar>salıptar* “bırakmak”. Bazen *ıd-* fiili tamamıyla düşer. ör: *berivıtken>beripken* “vermiş”. Bu tasvir fiili eylemin oluş veya kılınışının o anda gerçekleştiğini, bittiğini ifade eder (Sat ve Salzınma, 1980, s. 166).

Eski Türkçedeki *ıd-* fiili Hakas Türkçesinde *ıs-* “göndermek” biçiminde yaşamaya devam eder. Birleşik fiil yapısında *-p* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılan *ıs-* fiili, kendinden

önceki asıl fiille kaynaşmış ve -p zarf-fiilini tonlulaştırmıştır. Bunun sonucunda -ıbıs- biçiminde bir ek ortaya çıkmıştır. Bu tasvir fiili, oluş ve kılışın o anda gerçekleştiğini, bittiğini ifade eder. ör: *parıbıstı* “gidiverdi”, *alıbıshan* “alıverdi” (Arikoğlu, 2007, s. 1121).

Saha Türkçesinde tasvirî fiil yapımında -An ve -A (-I) zarf-fiil ekleriyle birlikte kullanılan fiiller arasında, Clauson’un Eski Türkçedeki *ıd-* fiilinin devamı olarak belirttiği, *is-* fiili de bulunmaktadır. Bu fiil Saha Türkçesinde “hareket etmek, gitmek, kaçmak, uzaklaşmak” anlamlarını karşılar ancak günümüzde bu anlamlarını yitirmiş görünmektedir. Birleşik yapı içerisinde leksik anlamından uzaklaşarak gramerleşir ve analitik bir yapı oluşturur (Kirişcioğlu, 2008, s. 9-10).

4. Şereflikoçhisar/Ankara ve Kulu/Konya Nogay Ağzında -Awıy- Tasvir Fiilinin İşlevleri

İncelenen Nogay ağzında -Awıy- tasvir fiilinin aşağıdaki işlevlerde kullanıldığı tespit edilmiştir:

Birleşik yapı içinde temelde tezlik bildirir. Asıl fiilin belirttiği hareketin hızlıca, çabucak, aniden, kolaylıkla yapıldığını ifade eder:

Karadım onnar hāralda kızganlar mı ne arkamdan kelāwuyganlar hemen. “Baktım onlar herhalde kızmışlar mı ne arkamdan gelivermişler hemen.” (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

İyce terlerdik, bilirdi raametli seni, sawbol balam Alla razı bosun hadi bir ayyendı şakırawuy, derdi. “İyice terlerdik, terlediğimizi bilirdi rahmetli, sağol oğlum Allah razı olsun hadi nineni bir çağırır, derdi.” (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Keşe oga tembihlep aytganımdı karasam erttemen etāwıygan. “Geceleyin ona tembihleyerek söylediğimi, bir de baksam sabahleyin yapıvermiş.” (Mübarek Polat 24.05.2020, Akin).

Azarlap şorşuganıman zinide ne barsa tögülawıydı. “Kızıp zıplamasıyla birlikte sinide ne varsa döküliverdi.” (Mübarek Polat 24.05.2020, Akin).

Kalğan süttü simirawıy. “Kalan sütü içip bitiriver.” (Melek Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Eş eziyet etbey kurbandı soyawıydı. “Hiç eziyet etmeden kurbanı kesiverdi.” (Melek Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Cümle bağlamında tezlik anlamının yanında tezliğe nüans katarak asıl fiilde belirtilen hareketin sonuna kadar, tamamen yapıldığını; yapılan işteki kararlılığı, kesinliği ifade eder:

O künnen soñ mıyını, kuwanşını, süyünşünü coytawıygan. “O günden sonra aklını, neşesini, sevincini kaybetmiş.” (Hasan Benli 26.08.2021, Seyitahmetli).

Özünün awılımı, kayerden kelgenini mitawıydı. “Kendisinin köyünü, nereden geldiğini unuttu.” (Hasan Benli 26.08.2021, Seyitahmetli).

İyce oylan soñ onman üylenmek istemegenini aytawıydı. “İyice düşündükten sonra onunla evlenmek istemediğini söyledi.” (Gülsüm Demir 24.05.2020, Akin).

Biz de micirdi, o yerde kepçe turuken, oga cüklettirawıydık. “Biz de mucuru, orada kepçe duruyormuş, ona yüklettik.” (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Ondan soñ greyderdi şakırıp halattı nedı tagıp onman şegip o yerge bosattırawıyganlar. “Ondan sonra greyderi çağırıp halatı neyi takıp onunla çekip oraya boşalttırmışlar.” (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Bazen tezlik anlamı ile birlikte asıl fiilin belirttiği gerçekleşmesi istenen hareketin yumuşak bir tarzda emredilmesini ifade eder. Ayrıca tavsiye anlamı da içerebilir:

İtti mallardın canına aketawıysın. “Köpeği hayvanların yanına götürüversin.” (Gülşehir Kızıldağ 23.05.2020, Akin).

Barırdım “buyur ata” dep. “Balam naw tızlerim gene awruydu biraz **uykalyawıy**” derdi. “Varırdım “buyur ata” diye. “Oğlum şu dizlerim yine ağrıyor biraz ovalayiver” derdi. (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

*Atam ayyemge: “Hadı ket tükandı aş naw balamdın kisesini köp etip **tolturawıy**” derdi.* Atam yaşlı teyzeme: “Hadi git dükkânı aç, şu oğlumun ceplerini çokça dolduruver” derdi.” (Hacı Ali Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Keşinemeydaanlar bosa üylerini ayırawıyız. “Geçinemiyorlarsa evlerini ayırverin.” (Gülsüm Demir 24.05.2020, Akin).

Atamdı otobüske mindirip ciberawıy, men alırman onu. “Atamı otobüse bindirip gönderiver, ben alırım onu.” (Hasan Benli 26.08.2021, Seyitahmetli).

*Ballar siz de bahşadaki bıydaydı torbalarga salıp torbalardı moturdun romorkuna **ciikleyawıyız.*** “Çocuklar siz de bahçedeki buğdayı torbalara doldurup torbaları motorun römorkuna yükleyiverin.” (Hasan Benli 26.08.2021, Seyitahmetli).

Nawdı emin erkin baylıawıy. “Şunu sıkı sıkıya bağla.” (Necmettin Özdere 01.06.2010, Kırkkuyu).

-Awıy- tasvir fiilli birleşik yapıdan sonra *daa*⁴ pekiştirme edatı kullanıldığında hareketin yapılmasının daha kibarca ve minnetle istenildiği, beklenildiği ifade edilir:

Maga biraz taa para berawıy daa. “Bana biraz daha para versene / verir misin?” (Hasan Benli 26.08.2021, Seyitahmetli).

*Kel bala ketken: “Kart aba benim de torbamda et bar, benim etimdı de **pişirawıy daa.**”* degen. “Kel çocuk gitmiş: Yaşlı teyze benim de torbamda et var, benim etimi de pişiriversene / pişirir misin?” (Gülbahar Esken, Seyitahmetli).

Erttemen canına barawıyuk daa, ne boluyak sankı. “Sabahleyin yanına varıverelim, ne olacak sanki.” (Melek Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Köp isteydi, alawıy daa. “Çok istiyor, alıversene.” (Melek Kızıldağ 22.05.2020, Kulu).

Sonuç

Tasvir fiilleri iki ayrı fiilin birleşmesiyle oluşmuş bir yapıdır. Nogay Türkçesinde tasvir fiilleri konusunu içeren çalışmalarda bu yapının asıl fiile eklenen -A ve -(I)p zarf-fiil ekleriyle birlikte *al-*, *bar-*, *basla-*, *ber-*, *bil-*, *bol-*, *kel-*, *ket-*, *kör-*, *qara-*, *qoy-*, *oltr-*, *sal-*, *şıq-*, *şalı-*, *tasla-*, *tur-*, *yat-*, *yaz-*, *yiber-*, *yöne-*, *yür-* yardımcı fiillerinin kullanılmasıyla oluştuğu daha önce belirtilmiştir.

Bu çalışmada, daha önce Nogay Türkçesi üzerine hazırlanan gramer çalışmalarında bulunmayan ancak Şereflikoçhisar/Ankara ve Kulu/Konya Nogay ağzında kullanılan bir tasvir fiili tespit edilmiştir. Birleşik yapı içerisinde bu tasvir fiili asıl fiil + A + w + uy- yardımcı fiili biçiminde kullanılmaktadır. Çalışmada -Awıy- tasvir fiilli yapısının iki farklı çözümleme ile açıklanabileceği öne sürülmüştür. Buna göre: Birinci çözümlemede asıl fiile

⁴ Ergönerç Akbaba, bu pekiştirme edatının Nogay Türkçesi edebi dilinde -tağı/-tağa biçiminde emir kipine eklenerek kullanıldığını ve eylemdeki rica, istek anlamını kuvvetlendirdiğini belirtir. Ayrıca başka kip çekimlerine de eklenerek zaman anlamını pekiştirdiğini belirtir (2014, s. 218-219).

eklenen /A/ sesinin zarf-fiil eki olabileceği; zarf-fiil ile *ıy-* yardımcı fiilinin arasındaki /w/ sesinin ise bağlayıcı, uyum sesi olabileceği değerlendirilmiştir. İkinci çözümlemede, yapıdaki /w/ sesinin -p zarf-fiilinden tonlularak önce /b/ sesine ve sonra sızıcılaşarak /w/ sesine dönüşmesiyle oluşan bir zarf-fiil eki olabileceği; asıl fiil ile zarf-fiil eki arasındaki /A/ sesinin, Eski Uygur Türkçesi Mani sahası metinlerinde de görülen, bağlayıcı geniş bir ünlü olabileceği değerlendirilmiştir.

Söz konusu tasvir fiilindeki çift dudak *w* sesinin etkisiyle *ıy-* yardımcı fiilindeki düz ünlünün bazen yuvarlaklaşarak /u/ sesine dönüşebildiği tespit edilmiştir. Ayrıca, tasvir fiilinin sonuna ünlü ses ile başlayan bir çekim eki getirildiğinde *ıy-* yardımcı fiilinin ünlüsünün bazen düşebildiği görülmüştür. Çalışmada, bu tasvir fiilinin bütün kullanımları ve işlevleri üzerine Nogay köylerinde yapılan derlemelerden örnekler verilmiştir.

Birleşik yapı içerisinde -*Awıy-* tasvir fiili, asıl fiile cümlelerin bağlamında farklı anlamlar katmaktadır. Buna göre bazen asıl fiilin belirttiği hareketin hızlıca, aniden, kolaylıkla yapıldığını belirtir. Bazen asıl fiilde belirtilen hareketin sonuna kadar, tamamen yapıldığını veya yapılan işteki kararlılığı, kesinliği ifade eder. Bazen de gerçekleşmesi istenen hareketin yumuşak bir tarzda emredilmesini ifade eder.

Söz konusu tasvir fiilinde yardımcı fiil olan *ıy-* fiili, Eski Türkçede “göndermek, gitmesine izin vermek, serbest bırakmak” anlamını karşılayan *ıd-* fiilinden gelişmiştir. Sözcük tarihî süreç içerisinde asıl fiil olarak kullanılabilirdiği gibi yardımcı fiil olarak da kullanılmıştır. Sözcüğün Orhon, Eski Uygur, Karahanlı Türkçesi metinlerinde -*ıd*; Harezmi Türkçesi metinlerinde hem *ıd-* hem *ıy-*; Kıpçak Türkçesi metinlerinde *ıy-* biçiminde kullanıldığı; Çağatay Türkçesinde ise, *ıd-u bér-* birleşik fiilin kalıplaşmasıyla *ıy-u bér->éber->yiber-* biçiminde gelişen *yiber-* sözcüğünün oluşmasını sağladığı tanıklanmıştır. Söz konusu fiil çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız, Karaçay-Malkar ve Altay Türkçelerinde *ıy-*, Yeni Uygur Türkçesinde *üt-*, Tuva Türkçesinde *ıt-*, Hakas Türkçesinde *ıs-*, Saha Türkçesinde *ıs-* biçiminde kullanılmaktadır.

Derlemelerden Örnek Metinler

1. Metin

Anlatan Kişi: Hasan Benli

Derleyen Kişi: Makale Yazarı

Derleme Yeri: Seyitahmetli / Kulu / Konya

Konu: Sohbet

Men 1960'da Siyidamedli awulunda tuwdum. Aşık üyretim iktisat mezunuman. Lakabım Atay. Dedemdñ atı Molla Hasan amma dedemdñ bilgenler magada Molla Hasan diydiler. Bizim atalarımız Moskow'dan kelgenner.

1996'da Kırım'ga gezige kettim. 2000'de Azerbaycan'da Onuncu Türk Dünyası Gençlik Kurultayı'na delege bolup katıldım. 2008 cılında bir ekipben Rusya'ga baylı Dağistan, Stawropol, Karaçay Çerkes'deki Nogay Türklerini gıdırdım. Amatörce de bizim awullardaki adetlerdi kalemge aldım. Orhun Abideleri üzerine de bir şalışbam boldu ve bizim köylerde kullanılğan 198 tane kelimedı Orhun Abidelerinde tesbit ettim. Bazıları: temir, awdar-, kaytar-, ozgar-, cıyna-, kart, cas, aşuw, oguw, taw, toz-, börü. 1996'dan son Bilkent Üniversitesindeki Hakan Hocaman bazı şalışbalarımız boldu. Barabarca bizim civarlardaki awullardaki Nogay tamgalarını araştırdık.

Kafkasya'ga ketkende o yerdeki nogaylarman aruw anlaştık. Nogay tillerini heş coytkan yoklar. Onlar bizden ta aruw Nogaylar. Biz özümüzdüñ tilimizdi çok etemiz. Til

köp köp önemli. Menim üzülgen canım, bizim her cıl sabantoyumuz boladı. Bu sene Köstengil'ge barganda onun aldındaki toplantıda dedimki: "Nogaylar! Bu cemaattın işinde menden ükeni de bar kiçkiyi de bar. Her sene bir şenlik düzenlemekben Nogaylık bolmaz. Neşün bolmaz? Ballar endi Nogayşa bilmeydiler. Nogaylıktı yürütebilmemiz için Nogay tilini heş mutbamamız gerek. Ballarga tuwul üyünüzde müssiginızga bile Nogayşa söyleñiz." Nogayşadı neşün konuşbaydılar anlamayman. Yasak bir til tuwul üstelik öwünülyek bir til, Nogayşa köp eski bir til. Köp de zengin bir tilimiz bar. Bir nesnediñ ya da fiildiñ bir köp parklı atı bar. Mesela: kıyşay-, campey-, bügül-. Bunlardıñ hepsiniñ parklı parklı anlamı bar ama bunlar birbiröwne cakın anlamlar. Bu Nogayşadıñ mutılmaması için ükenlerdiñ ballarga aktarmaları gerek, ballardıñ da konuşbaları gerek. Zengin bir tilimiz bar. Bunun destanları da bar, cırları da bar, şınlawları da bar, bozlawları da bar. Mesela men bir tane cır aytayım. Men bunu atamdan esittim:

Siydosman saray saldırgan boydan boyga,
 Sen nişanda çok edin hoşkeldin üken toyga,
 Siydosman saray saldırgan boydan boyga,
 Üstün cabbay üylenyek caslarman kızlar çaresin tabbay,
 Siydosman saray saldırgan töbesi sise,
 Caslığında kızlarman oynaganım aklımğa tüse.
 Başka biröw:
 Boz koyday degen hayvandıñ,
 Cılgada bolur bolur yuvası,
 Cawun cawganda,
 Cılayda galır anası.

Bu cırlardı bizim balalığımızda kobuz şalıp oynaytaanlar.

Eskiden bizde gözaydın bar edı, Allah colun etsin bar edı. Askerge ketiyek casları keyşek bolıyak kızlardı äwelden şakıradandılar. Onlardı toyuratandılar. Buga şakurtuw diydandılar.

Men 1968'de ilkokul ekinci sınıfta okuytan edim. Bizim öğretmenimiz Bahattin Altınsoy bar edı. Dördüncü sınıplardıñ "Türklerin Ana Yurdu Orta Asya" dep tarih dersi bar edı. Hoca anlattı ondan soñ men hocaga soradım: "Hocam bu yerden köşgenler peki bizim Nogaylar kayerden köşgenler?" dedim. O da maga ayttı: "Sizin köyünüz, siz Kırım'dan Kafkasya'dan köşbesiñiz amma siz bizden taa soña kelgeniñiz. Sen birde bunu köyündeki kartlardan üyren." dedı. Kettim raxmetli babamdan soradım. O da men casban menden taa kartlarga sora onlar menden aruw bilirliler dedı. Sonra kart bir atam bar edı oga soradım. Sonra atam nawday bir toktadı, bir sürü ah şegip anlattı: "Balam, balalığımda men de meraklıdım, seniñ deden Molla Hasan medresede okudu o da sendey meraklıdı. O koluman köp el yazısı cazatan edı. Köp kitabı bar edı onuñ. O kitaplardı hep cakkanlar, yassaken bir zamanlar. Kelgen köydüñ atını men mittim fakat Moskowga cakın eken." dedı. Aytkanına köre 1860'larda köşgenler. O zamanlarda Osmanlı'ga İstanbul diydikenler, Rusya'ga da Moskow diydikenler. Onuñ aytkanına köre kelgen cerimiz Moskow'ga cakın eken. Koban'dın şetinde eki suwdun birleşken cerinde eken. Sirtında, karşısında taw bar eken. Toprağı kara eken, köp verimli eken. Sıyırdın boyunca şayır boladı eken. Tam arpalardıñ işleniyek zamanda keşe kaşkanlar. Net olarak ne köydü bilediler ne de kaş cılında kelgenlerini bilediler. Rivayet kulak dolgusu bulay eken. Ondan soñ men özüm köydeki kütüklerden araştırdım. Bizim köyden üç hanediñ tuwum ceri Kırım. Menim

dedem rumi 1300 tuwumlu. Menim dedemdñ tuwgan ceri bñzim köy. Ondan üç yaş üken abiysi bar atı da Seyit Ahmet, bñzim köydñ atı zannedersem ondan keledı. Seyit Ahmet'tñ tuwum ceri Kamara. Kamara'dı men köp karadım, türkologlarga soradım, Osmanlı arşivlerine yazdım, tarihçilerge soradım amma kamara dep bir yerdı kımse bilmeydı. Hala da karayman. Ondan son bir asker denk keldı: "Biz de o cerden kelgenmiz." dedi. Romanya'da Köstence'ge baylı bir köy eken. Kulak dolgusu menim esitkenim kartlardan, bñzmkiler o yak betten köşeyatırganda Romanya'da üç yıl oturganlar. Üç sene son Türkiye'ge köşkenler. Kelip Trakyada Malkara'da oturganlar. Malkara'dan son Bursa Karacabey'de oturganlar. Karacabey'den son o zaman Haymana yaylası meşhur eken kollarında da ferman bar eken, bñzge at şaptırmaga cer kerek, biz Haymana'ga keteyik degenler. Haymana yaylasına kelgenler. Haymana'da endiki Modern Çeltik dep bir köy bar eken o cerge yerleşkenler. Sonra o cerde bir küres düzenlengen çevre köylermen. Küreste de Nogaylarman töbelesgenler. Ondan son Nogaylardı Angara Ulus'ga cibergenler. Ulus'da biraz oturadılar. Sonra bir kısmı Ahıbozga keledı. Ahıbozda Yaraşlı köyünden bir aga bar eken. O Angara'ga devamlı ketip kelediken. Onuñ çevre köylermen bir arazi anlaşbazlığı bar eken. Aga o düşmanlarına: "Siz bñzden korkbayaksınız. Sñzge - bñzden üşün- Kafkasya'dan kelgen uzun boylu, kalpaklı, atka aruw mñnetan, aruw kılış şegetan adamlar akeleyim de aklınız basınızga kelsñ."depti. Bñzdi akelip o cerge yerleştirtti, Köstengil'ge Yaraşlı köyünüñ canına. Köstengilden sonra da bñzim köydñ suwu, havası aruw dep üç dört hane Siydametli'ge yerleşkenler...

...Äwelden men köyden Guluga catbaga ketiyatırganda ketbey naday dep tembihler edim: " Bike men Guluga ketiyatırman üyge aruw etip kara. Kozulardı, sıyırlardı şıgar şobanga katawıy, akşam son onnardı üyge akelawıy. Ballar sñz de bakşadaki bıydaydı torbalarga salıp torbalardı moturdun romorkuna cükleyäwıyñız. Aman diyim torbalardı barabar kollatıñız, belñiz awrur. Cerge tögölgen bıydaylardı sıyırmadı mıtbañız. Taktalardı odunlardı kesip sindırawıyñız. Kızım sen de şeşbeden suw akelawıy. Keşe catbay üydün kapısını cabawıyñız. Şıraktı söndüräwñüz. Bike keşe turganda kartban kurtkaga kara. Mannaylarına kolundu salıp ataşlarına karyawıy...

2. Metin

Anlatan Kişi: Gülbahar Esken

Derleyen Kişi: Mustafa Esken

Derleme Yeri: Seyitahmetli / Kulu / Konya

Konu: "Kel Bala" Hikayesi

Bir bar eken bir cok eken. Cok demesi bek günah eken. Bir kartban bir kurtkadın kel bir ulu bar eken. Kelbala bir kün üyden şığıp ketken. Ketken ketken bir camidñ tibine barıp oturgan. Kısiler camiden şığıp şığıp ketkenler. Biröw kalgan, kel baladın canına kelip: "Sen bu cerde tonmaysıñma?" dep soragan. Kel bala: "Cok cok tonmayman." degen. Kel baladın aldı artı cırtık bir paltosu bar eken. Kel bala cırtıklardı kösterip ataga: "Men heş tonmayman, cel naw yerden kiredi anaw yerden şıgadı." degen. Ata kel balaga: "Aşe paltolardı awusturayak." degen. Kart üyge bargan paltosunu bikesine köstergen. Bikesi gızgan buga: "Cırtık tonman börü tondu neşün awusturasıñ? Cırtık tondan heş suwuk kırmezbe?" degen. Ata cuwura cuwura camige bargan, bir de karagan kel bala cok ketken.

Kel bala ketken ketken bir yerge bargan. Koy soyyatırkenler. Kel bala: "Ayye birttiküy et de maga ber." degen. Ayye etti torbaga salıp: "Mah ulum, pışirip cersñ." degen etti bergem. Kel bala ketken ketken bir üydün aldında turgan. Üyde et asıyatırkenler. Kel bala ketken: "Kart aba menimde torbamda et bar, menim etimdı de pısrırawıy." degen. Kartaba: "Kel balam etñdi kazanga at." degen. Etti kazandıñ işinde atganlar. Sonja kel bala:

“Kartaba benim etimdi etler cemesin.” degen. Kartaba: “Koy balam etti et cerme?” degen. Et pişiyatırkende kartaba komşuga bir şiy almaga ketken. Kel bala kazandaki etlerdi cep cep süyöklerdi kazandın işine atgan. Kartaba kelgende karagan etler cok! Kel bala cılamaga baslagan: “Etimdi etler cepti, etimdi etler cepti...” Kel bala cılayatırkende ata kelgen: “Ne cılaysın balam?” dep soragan. Kel bala: “Ata etimdi etler cedi.” degen. Ata da: “Koy balam mısapır esitbesin, men erten saga bir toklu berirmen.” degen. Erten bolganda tokludu alıp ketken.

Anaw yerde koyman sıyır kapatıyatırken biröw. Kel bala: “Ata benimde bir toklum bar, benimkini de kapatırsınma?” degen. Ata kel baladı üyüne şakırgan cedirgen işirgen catıyatırkende kel bala: “Ata benim tokludu sizin koylar cemesin” degen. Anawlar: “Koydu koy cerme balam?” degenler, külgenler kel balaga. Soña catkanlar. Kel bala özünün toklusunu öltürgen. Anaw koyduñ awzuna kan cakkan, soña özü cerine barıp catkan uklagan. Tan aktan, ataman barabar tokluga karamaga ketkenler. Bir de karaganlar tokludu koylar cepti. Kel bala cılagan cılagan... Ata: “Koy balam cılama saga bir koy bereyim.” degen. Kel bala: “Cok bolmaz.” degen. Eki koy üş koy derken tokuz koy alıp ketken kel bala.

Kel bala ketken ketken bir mezardın aldında turgan. Mezarga cenaze kömüp turıyatırkenler. Kel bala ketip bir kişige soragan: “Cenaze kimdin?”. Kisi: “Ölgen naw kişidin gızı edi. Üş gızı bar edi biröwü öldü.” degen. Kel bala kişige: “Menim de bir gız gardaşım bar. Üyelerine ketsem eskirgen elbiseleriniñ tilesem berirlerme?” dep soragan. Kisi: “Bilmeymen üyü naw yerde özün sor.” dep üyünü köstergen. Kel bala ketken ayyege: “Menim de bir gız gardaşım bar üstü calıngaş. Gızındın hayırına elbiseleriniñ maga ber.” depti. Ayye ketip kızdın elbiseleriniñ hazırlap akelgen bergen. Aksamdan soñ kel bala ketken. Mezardı aşkan, ölü gızdı kiydirgen, kişidin kapısına tığıp salgan. İşkerge kirgen oturgan: “Menim de bir bacım bar, siyahta, kelmege yaladı.” degen. Üydün üken gızı tısgarga şıkkan: “Kel bacım nege yalasin?” degen. Kolundan tartganda anaw gız cıgilawuygan. Kel bala tısgarga şıkkan: “Bacımdı öltürdünüz!” dep cılagan cılagan. Ata : “Cılama ulum, bacımdı öltürgen gızdı saga berirmiz.” degen. O gızban bir de ögüz arba bergenler. Gızdı keyşek etgenler, ögüz arbaga mindirip cibergenler. Kel arbaga mingen:

“Cırtık ton. Cırtık tonga börü ton. Böri tonga can süyök. Can süyökke toklu şak. Toklu şakka toguz koy. Toguz koyga ölü gız. Ölü gızga tiri gız. Haydı canım kara ögüz deeh...!”

degen, arbadı aydagan ketken.

3. Metin

Anlatan Kişi: Şevki Kutlu

Derleyen Kişi: Makale Yazarı

Derleme Yeri: Doğanakaya / Şereflikoçhisar / Ankara

Konu: Cır

Bir eşkim bar edi,

Arpa kürpe ceredi,

At bolayım der edi,

Aman baydın altunu,

Caman baydın cetunu,

Cetip ketti eşkimdi,

Karangu kurangu cerlerde,
 Cartu curtu pışakban,
 Soyawuydu eşkimdi,
 Bayına berdî baltaday,
 Gızına berdî kırğışday,
 Uluna bedrî orakday,
 Maga berdî tırnakday,
 Közüm yaşı purşakday,
 Uluna at mıngızdı şabsın dep,
 Men garipge it mıngızdı kapsın dep,
 Uluna tösek saldı catsın dep,
 Men garipge hasır saldı can basıma batsın dep.

4. Metin

Anlatan Kişi: Hacı Ali Kızıldağ

Derleyen Kişi: Makale Yazarı

Derleme Yeri: Akin / Şereflikoçhisar / Ankara

Konu: Sohbet

Keriy Atam baredî bizim komşu, bilırsın bizim kapı komşumuz. Terezeden bakırırdı: “Balaam balaam kel kel bu yerge kel, bir keläwıy” dep. Barırdım “buyur ata” dep. “Balam naw tızlerim gene awruydu biraz uykalıyawıy” derdi. Artık kolumuz yorulgayşım uykaldık, uykaldık, uykaldık. Kolumuzdun yorulganını hissetgen zamanda, bizim aytbamız mümkün tuwul o özü bilirdi raametli, kolumuz yorulgan zamanda “balam hadi üstümge şıkta bir şıynıwıy” derdi. Ayagımızban şıynerdik onu. Baya bir şıynerdik. İyce terlerdik bilirdi raametli seni, “sawbol balam Alla razı bosun, hadi bir ayyendi şakırawuy” derdi. Ayyemdi sıyaktan şakırırdık. Ayyem: “Buyur hacı” dedi. Raametli eköwü bir biröwüne hacı derler edi. Mekanları cennet bosun inşallah. Atam ayyemge: “Hadi ket tükandı aş naw balamdın kisesini köp etip tolturawuy” derdi. Tükanları bardıya. O yerden artık keşmiş küni kırık leblebi, kara cüzüm, keçibuynuzu diyeniñ hesabı püsküvüttür, bubabıydır onnardan kuyardı. Ondan soñ “Alla razı bosun balam, saw bol” derdi. Keterdik, kaytıp süyünürdik onnardi bergen üşün. Raametlilerdin balları cok edi torunları cok edi biz onnardin evlatlarında edik, ne yumuş buyursalar hemen ketäwyärdik. Mekanları cennet bosun inşallah. Eköwsü de köy tarapından süyülgen sayılğan ediler.

...Bugün ertemen kamyonman şantiyege keldik. Bizge dediler mıcır cükleyeksiniz. Biz de mıcırdı, o yerde kepçe turuken, oga cüklettirawıydık. Menim aldımından bir eki arkadaş colga şıktilar, men de onlardin arkasından kettim. Karadım onnar awur awur katiyatırlar men de onlardı keşawuydum. Karadım onnar hãralda kızganlar mı ne arkamdan keläwuyganlar hemen. Neyse bosatba yerine bardık, maga dediler na yerge bosaltıyaksın. Men o yerge bardım bosaltawuydum. Bizim arkadaşın biröwü de havada cawun bardı, şamırlı colga kirgen o yerge şögüp kalawuygan. Ondan soñ greyderdi şakırıp halattı nedı tagıp onman şegip o yerge bosattırawıyganlar...

Kısaltmalar

dt	doğum tarihi
dy	doğum yeri
Hts	<i>Hsüen-Tsang Biyografisi</i>
Hu	<i>Huastuanift</i>
KB	<i>Kutadgu Bilig</i>
KÇ D	Küli Çor Yazıtı Doğu Yüzü
KT D	Köl Tegin Yazıtı Doğu Yüzü
ME	<i>Mukaddimet'ül-Edeb</i>
NF	<i>Nehcü'l-Ferâdis</i>
ör	örnek
ŞT	<i>Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)</i>
TŞ	<i>Tefsîr-i Şerîf (Kur'ân'ın Çağatayca Tefsiri)</i>

Kaynakça

- Ağca, F. (2021). Eski Oğuzca *vèribi*- Birleşik Fiili Üzerine, *Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1959). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II: Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. ve Sağol Yüksekaya, G. (2013). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). Tuva Türkçesi. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. 1149-1228, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Baskakov, N. A. (1973). (Ed.) *Grammatika Nogayskogo Jazıka, Çast'ı. Fonetika i Morfolojiya*. Çerkessk.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Çetin, E. (2018). Altun Yaruk'ta Süreklilik ve Tezlik Bildiren Tasvir Fiillerinin Çince Orijinal Metindeki Görünümleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 66(2), 215-246.
- Demiral, A. (2012). *Harezme Türkçesinde Birleşik Fiiller*. Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Eckmann, J. (2005). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden, Boston: Brill.
- Erdem Uçar, F. M. (2016). Çağatay Türkçesinde Tasvir Fiilleri. *Türkbilig*, 32, 21-56.
- Ergönenç Akbaba, D. (2009). *Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergönenç Akbaba, D. (2011). *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergönenç Akbaba, D. (2014). Nogaycada Emir Kipine Eklenen Pekleştiriciler. *Noghais: XXI Century History, Language, Culture, From Source to the Future, Proceedings of the 1st International Scientific And Practical Conference, (May 14-16), Cherkessk*, 217-220.

- Ergönenç Akbaba, D. (2018). Edebi Nogay Türkçesi ile Türkiye’de Kullanılan Nogay Türkçesinin Müşterek ve Farklı Ekleri Üzerine. *Yeni Türkiye*, 99, 280-292.
- Gabain, A. M. V. (1998). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gökçe, F. (2013). *Grammerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Güner Dilek, F. (2007). Altay Türkçesi. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. 1009-1084, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İlhan, N. (2001). Birleşik Fiil Kuruluşunda A-I-U Ünlüleri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 596, 177-182.
- Karakoç, B. (2017). Nogayca Çokfiilli Yüklemler: Fiillerden Gelişmiş Dilbilgisel Biçimlere Bütüncül Bir Bakış. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 189-216.
- Kirişcioğlu, F. (2008). Saha Türkçesindeki Tasvirî Fiiller Üzerine-I. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, 24-27 Haziran, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Merhan, A. (2012). Kutadgu Bilig’de Betimleyici Eylemler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(21), 196-208.
- Sat, Ş. Ç. ve Salzınma, E. B. (1980), *Amgı Tıva Literaturlug Dil*, Kızıl, Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- Tan, A. (2005). *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Tavkul, U. (2007). Karaçay-Malkar Türkçesi. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. 883-938, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)*. İstanbul: Simurg Kitabevi.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (2003). Tarihsel ve Modern Türk Dilinde *ıd-* ‘göndermek’ Fiili. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*. 5-7 Mayıs, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Yıldız, M. (2004). *Yeni Uygur Türkçesinde Tasvir Fiilleri*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yudahin, K. K. (2011), *Kırgız Sözlüğü*. (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaynak Kişiler

- Hasan Benli (26.08.2021). dy: Seyitahmetli / Kulu / Konya, dt: 1960, lisans mezunu.
- Gülsüm Demir (24.05.2020). dy: Akin / Şereflikoçhisar / Ankara, dt: 1966, ilkokul mezunu.
- Gülbahar Esken. dy: Seyitahmetli / Kulu / Konya, dt: 1928, mezuniyeti yok.
- Mustafa Esken (15.07.2007). dy: Ankara, dt: 1983, lisans mezunu.
- Gülşehir Kızıldağ (23.05.2020). dy: Akin / Şereflikoçhisar / Ankara, dt: 1935, mezuniyeti yok.

Hacı Ali Kızıldağ (22.05.2020). dy: Akin / Şereflikoçhisar / Ankara, dt: 1962, ilkokul mezunu.

Melek Kızıldağ (22.05.2020). dy: Akin / Şereflikoçhisar / Ankara, dt: 1966, ilkokul mezunu.

Şevki Kutlu (28.05.2010). dy: Doğankaya / Şereflikoçhisar / Ankara, dt: 1927, ilkokul mezunu.

Necmettin Özdere (01.06.2010). dy: Kırkkuyu / Kulu / Konya, dt: 1955, ilkokul mezunu.

Mübarek Polat (24.05.2020). dy: Akin / Şereflikoçhisar / Ankara, dt: 1964, ilkokul mezunu.